

LIMBA ROMÂNĂ, MEMBRĂ ȘI A "UNIUNII LINGVISTICE CARPATICE"?

IOAN LOBIUC (Iași)

În raportul său, *Latinitatea orientală*, la Congresul al V-lea al Filologilor Români (Iași-Chișinău, 4-9 iunie 1994) Eugen Coșeriu califica limba română din punct de vedere genealogic ca "pur și simplu *latină* sau *neolatină* în toate aspectele ei «moștenite» sau dezvoltate din cele moștenite și care reprezintă structurile ei esențiale", "o *unitate autonomă* în cadrul latinității în general", dar "numai o unitate secundară în cadrul României orientale". Din punct de vedere tipologic ea este considerată drept corespondentul exact al *tipului lingvistic romanic* general, iar în plan spațial (areal) drept o arie autonomă, prin lipsa, aici, a influenței latine clasice și a rețelei de influențe bilaterale din spațiul vest-romanice și, mai ales, prin substratul ei specific, prin influența slavă și prin contacte cu alte limbi neromane în spațiul dunărean (în aria occidentală acționând alte substraturi, îndeosebi celtic, și influența germană)¹.

"Prin substrat și prin aceste contacte cu alte limbi, româna a fost atrasă într-o altă ligă lingvistică, așa-zisa ligă lingvistică balcanică", cu precizarea, esențială, că "latina dunăreană și preromână *au contribuit în mod decisiv* la constituirea ligii lingvistice balcanice; și foarte multe balcanisme sunt totodată romanisme"².

Mai reținem că "prin influența maghiară, dacoromâna n-a fost atrasă într-o altă arie lingvistică (așa cum n-a fost atrasă în alte arii prin influența neogreacă și turcească)"³.

"Uniunea lingvistică balcanică" (ULB) este recunoscută și în *Enciclopedia limbilor romanice*, ca interesând romanistica "din două puncte de vedere:

1) pentru implicarea limbii române ca membră a grupării;

2) pentru rolul atribuit latinei balcanice (românizării) ca una din cauzele constituirii acestei grupări, trăsăturile comune (afinitățile, concordanțele) dintre albaneză, bulgară, macedoneană și română (eventual, și neogreacă și sârbocroată) datorându-se, substratului identic sau numai asemănător, influențelor suferite în comun și

influențelor reciproce, explicabile prin relațiile seculare - mergând până la conviețuire - ale popoarelor respective, cu vorbitori adesea bilingvi și trilingvi"⁴.

Este aici, de fapt, o confirmare a unor cercetări de aproape două veacuri privind caracterul și de idiom "balcanic" al românei: "Limbile balcanice și anume: româna, bulgara, albaneza și neogreaca - într-o mai mică măsură și sârbocroata, turca-otomană rămânând izolată -, fără a fi înrudite între ele, constituie prin conviețuirea seculară a popoarelor care le vorbesc, o "uniune lingvistică" (*Sprachbund*). Ele au în comun o serie de trăsături care conferă acestor limbi un aspect particular"⁵.

Constatarea unui *Sprachbund* balcanic, provocată tocmai de individualitatea (genetică, tipologică și spațială) a românei, mult controversată până azi (calitatea de idiom "mixt slavo-romanice" atribundu-se încă și astăzi)⁶ s-a vrut, cum se știe, a fi o teorie extrapolabilă pentru situațiile în care limbi diferite ca origine sau înrudite (îndeaproape ori de departe), dar "încorsetate" printr-un mediu geografic omogenizant (prin substrat sau substraturi, cu impulsurile lui/lor glottogenetice sau/și ulterioare, printr-un indice de comunicare interlinguală vital necesară, dătătoare de bilingvism și interferențe etc.) obțin, prin "compromis(uri)", trăsături structurale comune, deci un tip de "înrudire secundară" de ordin geografic: "o ligă lingvistică este mișcarea, stopată la jumătatea drumului, a limbilor spre integrare. Acest fapt explică totul: trăsături specifice comune, inegalitatea distribuției lor geografice (grade diferite în zone diverse), originea lor comună sau diferită"⁷. Pentru autorul din urmă, ULB este formată "în sens restrâns, de albaneză, bulgară (incluzând și macedoneana) și română. Greaca participă doar ca limbă care vedește o puternică influență în crearea acestei alianțe, sârbocroata, doar în porțiunea care privește lexicul, turca intră în această alianță numai în măsura în care o leagă de alte limbi raporturi lexicale determinate. Într-un cuvânt, este justă afirmația că fiecare din limbile balcanice își păstrează natura specifică, proprie doar ei"⁸.

Însă, ceea ce e mai puțin cunoscut sau chiar necunoscut romaniștilor sau/și româniștilor este că, în ultima vreme, (daco)româna este inclusă într-un nou "poligon" al familiilor linguale și anume în ceea ce ar fi "uniunea lingvistică carpatică", pentru unii, doar periferie (nordică) a ULB, pentru alții, chiar un "Sprachbund" autonom.

Menționăm, deocamdată, doar câteva repere din istoricul conceptului de "uniune lingvistică carpatică" (ULC). Începuturile acestuia se întrezăresc în problematica, extrem de complexă, dar și de controversată, a "colonizării valahe" a Carpaților Nordici, proces prin care arealului (balcano-)carpatic i s-a imprimat o exemplară omogenitate de viață materială și chiar spirituală, cu evidente reflexe lingvistice, fiind cert că păstoritul alpin lactat la popoarele slave este de origine est-romanică (fie și substratală). Aprofundând relațiile dintre limbile slave din multiple unghiuri de vedere, slavistica a ajuns, de prin deceniul al IV-lea al veacului nostru, să descopere anumite coincidențe (nu doar materiale, ci și sau mai ales structurale) între cele estice și cele sudice, în speță între ucraineană și bulgară, paralele care, apoi, constatate și în alte spații slave, au dus la ideea unei perioade comunitare a lor, începută, "consumată" și destrămată în și prin "migrația și viața carpatică" a slavilor, româna participând sau nu la aceste (macro)isoglose care reunesc ori scindează Slavia lingvistică⁹. Promovând tot mai asiduu așa-numita "lingvistică carpatică" ("carpatologie", "carpatistică"), strâns legată de cea balcanică și de cea slavă, drept obiect al ei slaviștii consideră nu atât influențele bilaterale între limbile și dialectele "carpatice", cât "procesele complexe ale contactelor și interferenței lor multilaterale și ale evoluției convergente, pe baza bilingvismului, a acestora, de afinități tipologice dintre ele, apte, în ansamblu, să definească o uniune lingvistică"¹⁰. Se apreciază că prin viața slavilor în Carpați, cu începere din sec. III-IV e.n., și apoi prin migrația lor în Balcani, începând cu sec. al VI-lea s-a creat de la periferia nord-vestică a Carpaților până în sudul Peninsulei Balcanice un continuum lingvistic uriaș, care a durat până în sec. IX-X, când a fost destrămat prin venirea ungarilor în Pannonia și prin asimilarea elementului slav din Dacia de către romanici¹¹, dată după care periferia nordică a continuumului slav carpatic intră în zona de influență a slavilor estici și vestici.

Legat de aceasta, s-a propus delimitarea între *carpatisme*, formate începând cu a doua jumătate a mileniului I e.n. și incluzând elemente tracice, celtice, latine, romanice, grecești, slave, mai târziu și în măsură mai

mică maghiare și germane, și *balcanisme*, elemente târzii, aduse la nord de Dunăre cu începere din sec. al XIV-lea și mai ales al XV-lea, de bejenarii din Balcani, fugiți de asuprirea turcească, și mai ales de păstorii nomazi care migrau în evul mediu din Pind până la extremitățile occidentale ale Carpaților¹², "balcanisme" care, reprezentate de elemente romanice, sud-slave, turcești, albaneze și neogrecești, au legat și mai strâns spațiul lingvistic carpatic de cel balcanic¹³. Dacă, însă, pentru unii, zona carpatică este doar "un tip nordic, periferic" al ULB¹⁴, după alții, acest continuum lingvistic vast, întins din Polonia sudică până la Drava, Dunărea mijlocie și inferioară, și din Moravia până la Nistru, ar reprezenta o entitate autonomă, anume "uniunea lingvistică carpatică", formată, în esență, în bazinul carpato-dunărean, mai exact în Ardeal, "unde au conviețuit, începând cu sec. al XI-lea, elemente etnice bulgar, maghiar, german, polon, român, slovac și ucrainean (protorus)"¹⁵. Lăsând deoparte această surprinzătoare (prin eroarea sau intenția ei) enumerare a etniilor din spațiul carpatic, vom examina, succint, motivațiile și faptele de limbă invocate drept "conținut" al acestei așa-zise ligi carpatice¹⁶.

Pentru S. B. Bernstein, carpatismele s-ar datora în esență, unui substrat comun, recunoscut de el a fi cel trac¹⁷, ele constând, ca și "balcanismele", mai ales din cuvinte-rădăcini, sensuri, morfeme sufixale și unele construcții sintactice, fără să se nege existența unor trăsături fonetice și gramaticale comune "întregului spațiu carpato-dunărean"¹⁸. Pentru O. M. Rot, autorul unei întregi monografii despre ULC, carpatismele ar avea trei surse, inegale ca pondere:

1) substraturi carpato-balcanice (și altele, neprecizate însă, decât cel trac și daco-moesic, prezente prin efecte și în Slovacia, Polonia sudică, Polesie, încât o serie de carpatisme datorate substratului și-ar avea epicentrul în Carpați, ne(mai)participând la /macro-/isoglose balcanice);

2) interferențele, datorate unor contacte multilaterale, bazate pe bilingvisme de durată (300-600 ani) și născătoare de convergențe *la toate nivelele*;

3) o "mentalitate" carpatică comună de denominație lexicală a onticului, generatoare de "universalii spațiale", toate aceste trei tipuri ar proba *afinitatea* limbilor și dialectelor lor, prezența în ele a unui număr mare de elemente de limbă și de modele structurale atât în planul conținutului, cât și în cel al expresiei. Cele mai multe (până la 62%) dintre ele s-ar datora factorului de sub pct. 2),

asemănările structural tipologice de sub pct. 3) variind între 78 și 42%, "dialectele carpatice" deosebindu-se în proporție de 34-56% sub acest raport de limbile-bază (cărora le aparțin)¹⁹.

Desigur, regiunea carpatică reprezintă un extrem de interesant "laborator" al contactelor și interferențelor între limbi sau numai dialecte, chiar catalizator ori, dimpotrivă, stagnant al unor evoluții (tendințe etc.), iar noua "dimensiune" a românei, de membră (și) a ULC și componenta romanică a acesteia din urmă privesc, neîndoielnic, și romanistica. Însă, sintezele cercetărilor de până acum (ca cea a lui O. M. Rot) provoacă, de la bun început, rezerve, obiecții, corective și critici. Formulăm, aici, doar câteva din ele.

În primul rând, deși se caută trăsături comune în cel puțin patru din cele șapte "idiomuri" din Carpați, care le reunesc în diverse grade și le opun limbilor și dialectelor din spațiile limitrofe, pe fondul insuficienței demarcații între *dialectal* (carpatic, acesta propriu-zis, primar, și secundar, parțial și relativ recent) și *comun* (național și, cu excepția românei, extra-carpatic)²⁰, limbii române - aceasta ne interesează aici - i se atribuie elemente și modele dintr-o sursă "carpatică" sau alteori din mai multe, cu ignorarea (ca și în cazul așa-zisei "limbi moldovenești")²¹ întregii și adevăratei configurații, verticale și orizontale, actuale și istorice a ei, una din cauze fiind, apoi, etichetarea unor fapte înregistrate în anchete de la persoane bilingve, deci a unor fapte de interferență prin bilingvism ca *proces*, în acte de vorbire, drept *rezultate* ale lor, "decanțate" și *codificate* în sistemele (sub)dialectelor ori chiar ale limbilor respective; altfel spus, modelarea interferenței, care arată în acte de vorbire reale schimbări "efemere", temporale, reversibile, deci variante (ocasionalisme), ca tendințe, se substituie modelării convergenței, care dă seama de schimbări finite, calitative (de obicei, treceri de la o stare a limbii la alta). În încercarea de a dovedi existența unei ULC distincte (de cea balcanică, balto-slavă, europeană-fino-ugrică, euro-asiatică etc.), O. M. Rot pretinde a fi modelat chiar o "*limbă-etalon*" pentru Carpați, un fel de *invariantă* a ramificațiilor dialectale cercetate (graiuri bulgare cerghede, bănațene și nord-vestice, graiurile maghiare din Ardeal și Maramureș, cele daco-române din aceleași provincii, graiurile germane, ucrainene, polone gurale și unele slovace, numite toate "dialecte carpatice"), declanșatoare ale procesului de "atrakție linguală", fenomenul de integrare impunând inovațiile dintr-un idiom în toate celelalte sisteme aloglote (în ciuda diversității lor

genetice: graiuri romanice, slave, germanice, fino-ugrice, și a celei tipologice: structuri flexionare, și analitice și sintactice, aglutinante etc.), de unde și surse multiple, reiterate, ale unora și aceluiași împrumuturi lexicale, deși se recunoaște că interferențele prin contacte bi- și multi-laterale n-au știrbit specificul național al graiurilor carpatice, ci, dimpotrivă, le-au obligat la reacție și la perfecționarea resurselor proprii²².

Însă, deja "caruselul" etimologic în care sunt plasate cele 674 de "carpatisme" lexicale, în lumina principiului "etimologiei multiple" (cu etimon genetic, istoric primar și istoric direct), necesar (dar nu obligatoriu!) pentru a explica numărul de variante fonetice ale unui lexem (de 2,7 ori mai mare decât la împrumuturile doar bilaterale) stârnește nedumeriri. Odată cu "legenda" (CD - carpatism funcționând în graiurile carpatice ale limbii respective; D - carpatism existent și în alte "dialecte" ale aceleiași limbi; P - carpatism funcționând și în limba comună sau literară respectivă; semnul > < marchează contacte multilaterale; poziția primă în asemenea "cuiburi" indică limba care oferă etimonul istoric primar), reproducem trei din asemenea formule de etimologizare:

- "Pol. *adzymka* / *hadzymka* > < bulg. *adzimka* (CD) > < magh. *adzimka* (CD) > < rom. *adzimcă* (variantă primară, din care româna să fi refăcut un *a/d/zimă*?) (CD) (cuvântul nu este însă dialectal în dacoromână, sursa lui grecească viețuind și în aromână) > < ucr. *adzymka* / *hadzymka* (CD, D) "turtă de aluat nedospit";

- "Ucr. (v. rus.) *koročun* / *kračun* > < magh. *karácsony* (P, CD, D) > < rom. *crăciun* (P, CD, D) > < bulg. *kračun* (CD, D) «sărbătoare a soarelui»;

- "Bulg. *kolastra* (*kulastra*) *korastra* / *kurasla* / *gulastra* /; > < magh. dial. *kuraszló* / *gulaszta*, germ. dial. (ti) *kurast* / *kulastr*; pol. dial. *kulastra* / *kurastra*; rom. dial. *curastră* / *colistră* / *coraslă*; slov. dial. *kulastra* / *kurastra*; ucr. dial. *kulistra* / *kulejstra* / *kolastra* / *kurastra* / *kulastra* / *koljastra* / *kuljastra* / *kuraslo*" (exemplul ultim probând că în graiurile carpatice ale bulgarei sursele lexemului dat sunt româna, maghiara și ucraineană, în română sursa este și bulgară și maghiară și ucraineană etc.)²³. Pe lângă improbabilități de etimologizare (cf. mai sus *adzymka*, *koročun*, apoi, *cir* "čerci", care este balcano-carpatic, sursa primară fiind cea grecească, și nu ucraineană, "carpatisme" nedevenind balcanisme, ci invers! etc.), nu este lesne de crezut această "migrare", "rotație" continuă și nesfârșită a unora și aceluiași lexeme prin toate limbile (de fapt, "dialectele", căci numai româna este prin terito-

riu etnogenetic autentic *carpatică*!) din Carpați, fiindcă un asemenea du-te vino lasă impresia instabilității, a caracterului efemer al împrumuturilor, a lipsei de timp ori de putere a limbii receptoare de a-și pune pecetea pe ele și de a le asimila, de a le "indigeniza", și nici o așa-zisă nevoie a vreunei limbi de a "reîmprumuta" și de a "reînnoi" în permanență achiziții aloglote deja efectuate, acceptate cât de cât social, adică și de monolingvi, care, într-adevăr, ei dau proba adaptării fonetice, încadrării gramaticale și asimilării semantice a acestora.

Mai relevante, față de asemenea unități lexicale "de-a gata", ar fi pentru un *Sprachbund* "totalitar" *calcurile*, după autor în număr de 1250, cele mai multe structural-semantice, apoi cele semantice (26,5% din totalul de mai sus) și "hibride" (*semi-calcuri*), dar ilustrările sunt ca și inexistente, iar cele oferite - de pildă, pentru ideea de "plouă": bg. *pada kisa*, magh. *esik eső*, rom. dial. *cad'e ploia* (?), germ. dial. (s) *folt reigan*, slov. *padie dažd* sau, mai ales, pentru noțiunea de "unsprezece": bg. *edinajset*, magh. *tizenegy*, pol. *jedenaćcie*, rom. *unsprezece*, ucr. *odynadcat'* ș.a. - pot fi oricând augmentate ori prin atragerea altor limbi (dialecte), ori corectate ca geneză și reală extensiune sau reduse la relații doar bilaterale (cf. rom. *lumea* și magh. *világ*, ambele cu sensul lat. *mundus*, în raport cu slav. *světū*) etc.

Interesante par carpatismele la nivel fonetic (fonologic?), precum reducția aproape totală a consoanelor lungi maghiare (sub influența ucraineană și română) sau amplificarea, prin maghiară, a palatalizării consonantelor românești (cu participare slavă din sec. V-VII?) etc., altele necesitând, însă, confirmări (cel puțin pentru română), ca labializarea parțială a lui *a* în graiurile ucrainene, românești, slovace, bulgare, germane (la delabializarea lui în cele maghiare), apariția de alofone semilungi (și funcționalizate?) la unele vocale din graiurile ucrainene, române și bulgare ori, mai ales, "echilibrarea" opoziției între *i* și *i* în graiurile maramureșene (*cînd-zice*), termenii acestei perechi date de autor²⁴ nefiind corelabili etc.

Dintre carpatismele gramaticale (5 morfologice, 8 sintactice și 12 derivative), unele (ca vocativul în -o) comportă altă sursă decât cea protorusă, altele (ca mai mult ca perfectul perifrastic, reducerea infinitivului lung latin, expansiunea reflexivului cu valoare pasivă, acuzativul - obiect direct cu recțiune prepozițională, dativul cu valoare de genitiv și cel posesiv al pronumelor sau antepunerea atributului adjectival față de regentul nominal) au altă distribuție decât cea strict carpatică, cel puțin pentru română,

precum și alte explicații, mai ales prin latină și prin ansamblul romanic, cum arătăm în lucrarea noastră, pe cale de încheiere, *Limba română și așa-zisa ULC*. Așadar, coordonata "carpatică" (calificativul din urmă nici nu ar mai avea nevoie de ghilimele, el vizând nu atât "conexiunile" limbii române cu cele mai apropiate grupări dialectale ale limbilor din jur sau chiar cu acestea din urmă, în întregime, cât teritorialitatea ei strictă în centrul și în jurul Carpaților) este, și ea, definitivă pentru română, cu condiția să fie pusă plenar și corect în lumină prin cele trei abordări (genetică, tipologică și areală).

NOTE

- 1 *Limba română*, Chișinău, IV, nr. 3, 1994, p. 12-13.
- 2 *Ibidem*, p. 14.
- 3 *Ibidem*, p. 16-17.
- 4 *Enciclopedia limbilor romanice*, București, 1989, p. 315-316.
- 5 Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. a II-a, București, 1978, p. 203.
- 6 Cf. Jan Czekanowski, *Wstęp do historii Słowian*, ed. a II-a, Poznań, 1957, după care substratul trac ar fi fost ostil romanizării, de unde exacerbaria izolării cvasitotale a românei față de lumea romanică occidentală (singurii dintre români cu putere asimilatoare deosebită fiind daco-românii) (p. 95-97).
- 7 V. Georgiev, *Le problème de l'union linguistique balkanique* (1966), trad. în *Novoe v lingvistike*, VI. *Jazykovye kontakty*, Moskva, 1972, p. 401.
- 8 *Ibidem*, p. 400-401.
- 9 S.B. Bernstein, *Problemy interferencij jazykov karpato-dunajskogo areala v svetle dannych sravnitel'noj dialektologii*, în culeg. *Slavjanskoe jazykoznanie*. VII *Meždunarodnyj s'jezd slavistov*, VII, Moskva, 1973, p. 33, 35-36.
- 10 Idem, *Voprosy interferencij jazykov karpato-dunajskogo areala*, în culeg. *Simpozium po problemam karpatskogo jazykoznanija*, Moskva, 1973, p. 5-7.
- 11 Idem, *Karpatskij dialektologičeskij atlas*, VJaz, 1963, nr.1, p. 72-84; S. B. Bernstein, R. A. Udler, *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas i ego vostočnoromanskij aspekt*, LLR, XIX, 2, 1976, p. 49.
- 12 S. B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*, București, 1965, p. 69-72..
- 13 Cf. idem, în culeg. *Karpatskaja dialektologija i onomastika*, Moskva, 1972, p. 13 (studiul *Problemy karpatskogo jazykoznanija*).
- 14 Cf. idem, *lucr. cit.* în nota 11 și *loc. cit.* în nota 12.
- 15 A. M. Rot, *Osobennosti vzajmodejstvija jazykov i dialektov karpatskogo areala*, Użgorod, 1973, p. 21.

- 16 Negată de chiar unii slaviști, cf. G. P. Klepikova, *Slavjanskaja pastuškaja terminologija*, Moskva, 1974, p. 26.
- 17 Cf. S. B. Bernstein, *Problemy...*, loc. cit.; românii ar fi celții romanizați din Noricum, strămutați în Pannonia Superior și de aici în Dacia, deci o schimbare a calificării substratului, recunoscut ca unitar tracic în *Voprosy...*, p. 6, 10.
- 18 Cf. S. B. Bernstein, R. Ja. Udler, *lucr. cit.*
- 19 A. M. Rot, în culeg. de la nota 10, p. 47.
- 20 Cf. S. B. Bernstein, R. Ja. Udler, *op. cit.*, p. 50.

- 21 Vezi I. Lobiuc, *Au putut "crea" influențele aloglote o nouă limbă est-romanică (moldovenească)?*, Limba română, Chișinău, IV, 1994, nr. 3, p. 90-100; idem, *Aromâni în Carpații Nordici?*, în culeg. *Lucrările Simpozionului româno-polon*, Iași, 1994.
- 22 A. M. Rot, *Osobennosti...*, p. 44.
- 23 *Ibidem*, p. 72.
- 24 *Ibidem*, p. 44-45.

LA LANGUE ROUMAINE, MEMBRE AUSSI D'UNE "UNION LINGUISTIQUE DES CARPATES"?

Résumé

Les recherches depuis longtemps réalisées au cadre de la "linguistique balkanique" et de la slavistique concernant la "colonisation valaque" des Carpates du Nord, ont contourné l'idée de l'existence d'une "ligue linguistique des Carpates", envisagée par certains linguistes comme alliance autonome et par d'autres seulement comme type périphérique (nordique) de celle des Balkans. Dans cet ouvrage, on donne une appréciation générale des facteurs constitutifs de cette soi-disant alliance (substrat; inter-

férences par contacts surtout multilatéraux et par bilinguisme; affinités structurales et typologiques grâce à la "mentalité Carpatique", et on relève les lacunes et les erreurs concernant l'appréciation de la position, dans ce conglomérat de langues, du daco-roumain, qui ainsi, outre sa descendance latine et son appartenance à l'aire romane, participerait simultanément à deux familles spatiales: le balkanique et le carpatique.

